

Van oude en nieuwe universiteiten. De verdringing van Duitse door Amerikaanse invloeden op de wetenschapsbeoefening en het hoger onderwijs in Nederland, 1945-1995

J.C.C. Rupp

Bespreking door Joseph Wachelder

Inzet van deze publicatie in het kader van het NWO-prioriteitsprogramma 'Nederlandse Cultuur in Europese Context' (ijkpunt 1950) is de toenemende Amerikaanse invloed op de Nederlandse wetenschap en het Nederlandse hoger onderwijs tussen 1945 tot 1995 te documenteren en te verklaren. Om historische vergelijkingen mogelijk te maken, beperkt auteur Jan Rupp zich evenwel niet tot de naoorlogse periode. Twee hoofdstukken zijn gewijd aan de receptie van het Duitse Bildungsideaal in de negentiende eeuw, en de internationale (Europese) oriëntatie en politiek neutrale opstelling van Nederland in het interbellum. Rupps onderzoek is erop gericht een tweetal stellingen te toetsen. De eerste, op Randall Collins teruggaande, these luidt dat de motor achter veranderingen in het Nederlandse hoger onderwijs gezocht moeten worden in de opkomst van nieuwe wetenschapsgebieden, de technische, economische en sociale, die de academische cultuur van de natuurwetenschappen en van de letterkunde en de geschiedwetenschappen overvleugelden. De tweede stelling betreft de veronderstelling dat verschuivingen in wetenschappelijke oriëntatie de buitenlandse politiek 'volgen', waarbij onder buitenlandse politiek zowel de vredes- en veiligheidspolitiek als de (post)koloniale politiek worden begrepen.

De belangrijkste trend die Rupp in de twintigste eeuwse Nederlandse wetenschapsbeoefening signaleert is een verschuiving van een Europese oriëntatie voor de Tweede Wereldoorlog naar een Anglo-Amerikaanse oriëntatie na de Tweede Wereldoorlog. Dat betekent overigens niet dat de Verenigde Staten in het interbellum niet meetelden. Met name in de natuurwetenschappen, de geneeskunde en de sociale wetenschappen speelden de Verenigde Staten een vooraanstaande en stimulerende rol. De Carnegie Endowment for International Peace zorgde vanaf 1910 als eerste instelling voor een institutionalisering van de culturele betrekkingen tussen de Verenigde Staten en andere landen. De bouw van het Vredespaleis te Den Haag werd mede door de Carnegie Foundation mogelijk gemaakt. De Rockefeller Foundation trachtte vanaf 1913 de wetenschappelijke en culturele uitwisseling te stimuleren op het terrein van de medische en sociale wetenschappen. Rupp constateert dat in vergelijking met Zweden, dat ook een neutralistische politiek voerde, de Amerikaanse invloeden in Nederland op onderwijsfilosofie en zakenleven, beperkt bleven. Als redenen daarvoor voert hij onder andere het lage ontwikkelingspeil van de sociale wetenschappen in Nederland en de verzuiling aan.

Zo'n groeiende invloed van de Verenigde Staten op de Nederlandse onderwijsfilosofie ziet Rupp wel na de Tweede Wereldoorlog. Toen werd de reorganisatie van het hoger onderwijs onderwerp van publiek debat en officiële taak van een daartoe opgerichte staatscommissie geïnstalleerd door G. van der Leeuw, oud-hoogleraar in de fenomenologie van de Godsdienst en de eerste na oorlogse Minister van Onderwijs. Meestal wordt deze naoorlogse periode behandeld in het teken van een religieus geïnspireerd 'personalisme', de Doorbraak en een revitalisering van traditionele noties en thema's in het denken over de universiteit: de plaats van de filosofie in relatie tot de vakwetenschappen, het Studium Generale en de universitaire gemeenschap, de civitas academia. Ido Weijers heeft de belangrijke rol van Banning, Kohnstamm en Buytendijk daarbij uiteengezet. Rupp

memoreert dat ook maar wijst daarnaast op Amerikaanse, seculiere invloeden als de roep om kortere meer beroepsgerichte of juist algemeen vormende studiemogelijkheden (baccalaureaten) en de instelling van een aparte faculteit voor de sociale en politieke wetenschappen. Als belangrijke voorsprekers van deze opvattingen noemt Rupp de Leidse groep 'De Vijf', P.J. Idenburg, R.D. Kollwijn, F.M. Baron van Asbeck, H.A. Kramers en H. Kraemer. J. Huizinga, H.R. Kruyt en Jan Romein hadden voor de oorlog al aanzetten tot dergelijke ideeën geleverd. Rupp's behandeling van het naoorlogse debat is uitvoerig en informatief. Echter, de scherpe tweedelingen die hij aanbrengt tussen seculiere en religieuze inspiraties, of Duitse versus Amerikaanse invloeden hebben mij niet geheel weten te overtuigen. Deze dichotomieën suggereren vaststaande structuren, terwijl Duitse, Nederlandse en Amerikaanse universiteiten permanent in ontwikkeling zijn en elkaar beïnvloeden. Ook in Duitsland stond de politieke taak van de universiteit na de oorlog in het centrum van de belangstelling. En zoals Rupp zelf aangeeft was ook in de Verenigde Staten de oorlog reden tot herbezinning op de taak van de universiteiten. Rupp geeft overigens zelf aan dat de scheidslijn tussen het seculiere en het religieuze vertoog heel dun is: 'Het religieuze vertoog onderscheidde zich ogenschijnlijk niet van het seculiere in het wijzen op het belang van het zelfstandig leren verrichten van onderzoek en de onafhankelijkheid van het onderzoek, maar het wees de Duitse - seculiere - wetenschappelijke vorming in termen van Bildung af als niet geestelijk en greep terug op de universeel christelijke grondslag van de middeleeuwse universiteit' (p. 133). Maar het idee van de universiteit als leefgemeenschap van docenten en studenten was in Nederland niet onbekend. Rond de eeuwwisseling - toen de Duitse invloed nog dominant was - vormde het al een belangrijk argument voor het instellen (naar Anglo-Amerikaans voorbeeld) van universiteitsfondsen om een zekere onafhankelijkheid ten opzichte van de overheid te bewerkstelligen. Een ander effect van de statische dichotomieën die Rupp hanteert is dat onduidelijk wordt wat nu precies onder 'Germanisering' of 'Amerikanisering' te verstaan. Amerikanisering kan heel veel betekenen, en betekent in iedere periode voor bepaalde groeperingen weer iets anders. Amerikanisering is een motiverend concept, als analytische categorie schiet het door zijn complexiteit tekort. Verwijst het naar wetenschappelijke prioriteit, betreft het internationale uitwisseling, verwijst het naar het collegesysteem, de onderlinge concurrentie tussen universiteiten, opvattingen over de verwevenheid van wetenschapsbeoefening en democratie, de opkomst van het massa-onderwijs, studentgeoriënteerde onderwijssystemen à la Dewey, een meer bedrijfsmatige aanpak in het hoger onderwijs (met berekening van onderwijslasten), het ontwikkelen van instrumenten voor onderwijsevaluatie? Dat zijn allemaal aspecten van Amerikanisering die een algemene conclusie, zoals Rupp die op pagina 341 geeft, problematisch maken: 'Een andere algemene conclusie van mijn onderzoek kan luiden dat tot nog toe na de Tweede Wereldoorlog geen Amerikanisering heeft plaatsgevonden van de Nederlandse wetenschappelijke wereld en het Nederlandse hoger onderwijs, net zo min als er van Germanisering sprake is geweest in de tweede helft van de negentiende eeuw'.

Om zijn stelling te toetsen dat de wetenschappelijke oriëntatie de buitenlandse politiek volgt, heeft Rupp de naoorlogse Amerikaanse culturele diplomatie onder de loep genomen. Hij is de invloed van particuliere en regeringsfondsen nagegaan, heeft onderzocht hoe Amerika getracht heeft zich in het Nederlandse culturele klimaat institutioneel te verankeren, en stelt de vraag in hoeverre de Verenigde Staten hebben gestreefd naar universitaire macht in Nederland. Wat dat laatste betreft is het de Verenigde Staten nooit gelukt een dependance van een Amerikaanse universiteit in Nederland te vestigen, iets waar ze in alle andere Europese landen wel in slaagden. Nederland huldigde principes van gelijkwaardigheid en compenserende wederkerigheid bij de vormgeving van

internationale intellectuele uitwisseling die iets dergelijks tegenhielden. Die principes vonden volgens Rupp hun oorsprong in de wet van 1876 die alle Nederlandse universiteiten als gelijkwaardig aanmerkte. Rups analyse van de naoorlogse uitwisseling tussen Nederlandse en buitenlandse universiteiten levert interessante resultaten op. Ik vond dit het meest aansprekende deel van het boek. De natuurwetenschappen blijken het meest van alle wetenschapsgebieden de internationale uitwisseling te hebben gedragen. Geneeskunde blijft daarbij sterk achter. Er bestaan ook belangrijke verschillen tussen universiteiten: de humaniora en sociale wetenschappen vormen alleen in Leiden en Amsterdam kernen van internationale uitwisseling. Ook de uitwisseling tussen Nederlandse en Europese universiteiten laten opmerkelijke patronen zien. Zo wordt de Duitse wetenschap tussen 1945 en 1980 ronduit gemedend, terwijl de uitwisseling met Frankrijk aanvankelijk omvangrijk is, maar zeer sterk afneemt.

Rupp komt op zijn eerste stelling pas in de nabeschuiving terug. Daar concludeert hij dat de drie grote hervormingen van het Nederlandse hoger onderwijs in de moderne tijd zijn teweeggebracht door opkomende wetenschapsgebieden. In de tweede helft van de negentiende eeuw waren dat de opkomende wis- en natuurkundige en literair-historische wetenschappen. Na de Tweede Wereldoorlog hebben de opkomende sociale wetenschappen eraan bijgedragen dat het kweken van maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef en van sociaal en politiek inzicht een doelstelling werd van het wetenschappelijk onderwijs in Nederland. Als derde verandering noemt hij de opkomst van het Hoger Beroeps Onderwijs (met als motor het omhoogstrevende middelbaar technische onderwijs) waardoor het Nederlandse hoger onderwijs massa-onderwijs is geworden. Rups redeneringen gaan hier wel erg kort door de bocht. Hier wrekt zich dat hij te veel in één boek aan de orde wilde stellen. De ondertitel geeft aan dat het boek zowel de wetenschapsbeoefening als het hoger onderwijs behandelt. De wetenschapsbeoefening wordt echter hoofdzakelijk vanuit het perspectief van de internationale uitwisseling gezien. Dat is een te smalle basis voor bovenstaande, verstrekkende conclusies.

Van oude en nieuwe universiteiten liet op mij een wisselende indruk achter. Het is een poging de ontwikkeling van het hoger onderwijs en de wetenschapsbeoefening in Nederland in de twintigste eeuw te schetsen. Rupp doet dat van een afstand, waardoor de lezer weinig vertrouwd raakt met de alledaagse gang van zaken aan de universiteiten. Bij gelegenheid richt Rupp de verrekijker op kwesties die de verhouding tussen buitenlandse politiek, internationale verhoudingen en wetenschappelijke oriëntatie raken. Dat levert interessante inzichten op, maar heeft twee minder wenselijke bijeffecten. Het vestigt de aandacht op de willekeur van de auteur die deze doorkijkjes oproept. Tegelijkertijd doet het beseffen hoe diffuus de contouren van het totaalbeeld nader beschouwd zijn. Een opmerkelijke rol is weggelegd voor de nabeschuiving. Hier zet Rupp de argumenten dat tot nog toe na de Tweede Wereldoorlog geen Amerikanisering heeft plaatsgevonden van de Nederlandse wetenschappelijke wereld en het Nederlandse hoger onderwijs op een rijtje. Rups boek dateert van 1997. Het Nederlandse onderwijs lijkt aan de vooravond van het nieuwe millennium in een stroomversnelling terecht te zijn gekomen. Immers een aantal argumenten die Rupp aanhaalt lijken door de tijd ingehaald: De constatering (p. 343) dat '...op het gebied van de onderwijsfilosofie - Nederland geen voedingsbodemp [is] gebleken voor Amerikaanse 'pragmatische' denkbeelden en praktijken' lijkt door de invoering van het 'Studiehuis' gelogenstraft. Het publiceren van rangordes tussen opleidingen en lijsten van productieve wetenschappers raakt ook hier te lande ingeburgerd en wakkert competitie aan. Misschien zou Rupp zijn conclusie nu al anders

geformuleerd hebben.

© Pedagogiek, jaargang 20 nr. 1, maart 2000, ISSN 1567-7109